

ELŐZMÉNYEK

Az itáliai reneszánsz művészet hatásainak igen korai és az Alpokon innen egészen kivételes jelentkezése Magyarországon kezdetben, az 1476-ot követő évektől csupán az uralkodó, Mátyás király humanista fogantatású személyes reprezentációját szolgálta;³¹ elterjedésére pedig – néhány kivételtől eltekintve – többnyire csak az 1490-et, Mátyás halálát követő évtizedben vannak bizonyítékaink.³² Így Erdély építészetében is csak a 15. század utolsó évtizedében, éveiben jelentkeznek ezek a hatások, kezdetben késő gótikus szerkezetű épületek dekoratív faragványaiként.

Különösen a későbbi fejlemények szempontjából nagy jelentőségű két központ, a váradi³³ és a gyulafehérvári püspöki udvar környezetében³⁴ mutatható ki ebben az időben olyan épületrészek egykori létezése, amelyeket antikizáló faragványokkal díszítettek. Ezeket követően jelennek meg az első nagyobb szabású, részben még gótikus szerkezetű, ám már reneszánsz programot megvalósító építkezések, mint Lázói János gyulafehérvári kápolnája 1512-ben, az ugyancsak gyulafehérvári Várdai-lépcső és a Szent Anna-kápolna 1524 táján – a korszak legjelentősebb fennmaradt emlékei.

A budai, majd esztergomi eredetű reneszánsz díszítőtagozatok, síremlékek, tabernákulumok, keresztelőmedencék elterjedése a mohácsi csata (1526) körüli évtizedekben, talán a királyi építkezések leállása, mestereik szétszóródása miatt, de a megrendelők ízlésében bekövetkezett kétségtelen változások tükröződéseként is számottevő immár az erdélyi falvak és városok nemesi és polgári rendű megrendelőinek a világában.³⁵

Valószínű, hogy reneszánsz faragványok elkészítésében akkor már helyi mesterek is részt vettek, bár az itthoni kínálat és igények tekintetében meggondolkoztató, hogy míg Mezőkeszűben 1521-ben reneszánsz tagolású ajtókeretet helyeztek el a templom déli homlokzatán,³⁶ mintegy évtizeddel később mégis rangos, de tisztán gótikus szerkezetű portáléval díszítették a templom nyugati főbejáratát.

A keszűi példához hasonló módon ezekben az évtizedekben az igen nehezen keltezhető késő gótikus szerkezetek együtt élnek a provincializálódó és szinte kivétel nélkül a korai reneszánszra jellemző, így to-

vábbra is a budai hagyományokból sarjadt faragványokkal. Igazán korszerűnek tekinthető, az itáliai vagy akkor már akár a közép-európai fejlődéssel valóban lépést tartó darabbal csak kivételesen találkozunk.

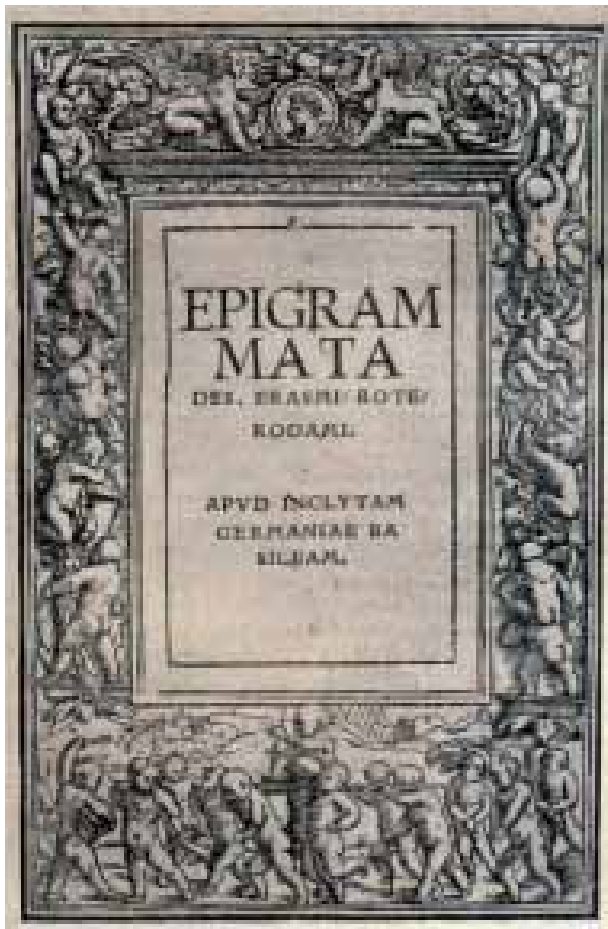
Ilyennek ítéljük azt a lendületes volutákkal alátámasztott kolozsvári szemöldök-töredéket,³⁷ amelynek frízét a számunkra ismeretlen kötődésű Bernardus Pictor – kétségtelenül kolozsvári polgár – 1514-es, füllestáblába foglalt felirata díszíti. Talán ide sorol-

1. Ajtókeret. Kolozsvár. 1514.

hatjuk – s a Közép-Európában terjedő reneszánsz formák tekintetében értékelhetjük korszerűnek – a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom sekrestyéjének Johannes Clyn (Klein) plébános által megrendelt és egyrészt a bécsi Stephansdom szószékének mestere, Anton Pilgram (mh. 1517) köréhez, másrészt pedig közel egykorú, Bázelen közzétett, ifj. Hans Holbein művészetétől sem idegen fametszetes illusztrációk világához kapcsolódó ajtókeretét (1528). Ezek szintézise a bécsi Falkh-epitáfium (1519–1520) tanúsága szerint valószínűleg alsó-ausztriai mesternek köszönhető.³⁸ A keret lábazatát a címertani jobb oldalon Kolozsvár, bal oldalon pedig a megrendelő plébános „IC” névbetűs címere díszíti.

Hasonló igazodás lecsapódása a Hunyadi János 1533-ban állított gyulafehérvári síremlékének az oldallapjait díszítő két dombormű, melyek előképei bizonyíthatóan kortárs német metszetek voltak. A János király megbízásából Statileo János erdélyi püspök által elkészíttetett síremlék keletkezésének körülményeit és közvetlen összefüggését Heinrich Steiner (Augsburgban működött 1522–1548 között)

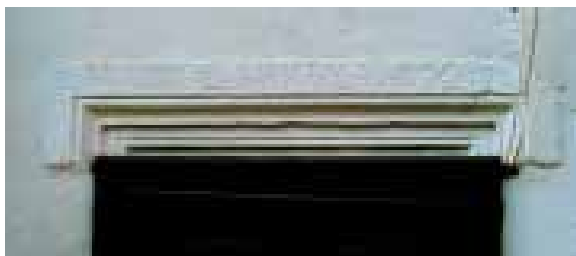
2. Címlap. Bazel. 1518.

3. Sekrestyeajtó. Kolozsvár. Szent Mihály-templom. 1528.

4. Hunyadi János tumbája. Gyulafehérvár. 1533.

5. Ajtókeret töredéke. Kolozsvár. 1539.

6. Gyámkő. 1520-as évek. Törpény

kiadványainak illusztrációival Ritoókné Szalay Ágnes ismerte fel,³⁹ s ő illesztette a korábban⁴⁰ az erdélyi reneszánsz 15. századi kezdőpontjaként számon tartott emléket valós, 16. századi összefüggéseibe.

A reneszánsz formák helyi terjedését jellemzi, hogy a hagyományos gótikus megoldásokhoz hasonlóan a sarkokon átmetsződő, de a hornyokat és pálcákat reneszánsz kímákká és lemezekké alakító profilok jelennek meg az ajtókeretek késő gótikus szerkezetű, erőteljesen tagolt faragványain. Ezeknek a kétségtelenül átmeneti megoldásoknak a viszonylag hosszú erdélyi pályafutását többek között egy kolozsvári kerettöredékkel illusztrálhatjuk,⁴¹ amely felirata szerint 1539-ben, Wolphard Adorján kolozsvári reneszánsz építkezéseivel egy időben készült. Hasonló a helyzet a marosvécsi kastélyban is, ahol kétségtelenül reneszánsz profilálású kerettöredék pálcái metsződnek 1537 táján.⁴²

Ilyen kiképzésű oldalkapukkal találkozunk a meglehetősen bizonytalanul, valószínűleg az 1520-as

évekre keltezhető, diadalívvel együtt újjáépített szásztörpényi templomhajón.⁴³ A látványos, Kolozsvár és Dés késő gótikus egyházi építkezéseivel kapcsolódó, beugró pillérekre támaszkodó féloszlopokkal tagolt belsőben, melynek két szakaszát elegánsan bonyolított hálóboltozat fedi, s amelyet késő gótikus – az 1524-ben készült berethalmihoz közelítő felfogásban kialakított igényes, de annál valamivel egyszerűbb plasztikai díszű – szószék és ugyancsak Berethalomhoz hasonlítható vakmérműves mellvédű nyugati karzat díszít, különös kontrasztként tűnik fel egy növénydíszes reneszánsz maszk a hajóboltozat délnyugati – karzatsfeljáró fölötti – sarokgyámján. Nehézkessége, plasztikai kivitelezésének a gyengesége is a diadalív meg a kaputorony vele egy időben készült, azonos együttesbe illeszkedő bumfordi, de Szebenben is előforduló, „őrizző” oroszánokkal díszített gyámjai tükrözik a gótikus dekorációhoz szokott hazai kőfaragó küzdelmét nemcsak az elébe

adott mintával, hanem a számára szokatlan keménységű és szemcsézettességű helyi kőanyaggal is. Az Erdélyben tevékeny képfaragók és a megrendelői igények közötti hatalmas különbségeket akkor mérhetjük le igazán, ha a kolozsvári sekrestyeajtó fejezetét díszítő expresszív maszkokkal hasonlítjuk össze ezt a darabot.

Külön érdekessége a művészettörténeti irodalomban jóformán ismeretlen,⁴⁴ egykor legalább két azonos formájú, kőbe faragott és festett címerpajzzsal díszített, így valószínűleg egyetlen patrónus által emelt hajónak, hogy a szóban forgó időben, a templom általunk feltételezett bővítése és újjáépítése táján, 1518-ban a későbbi kolozsvári építkezéseiről ismert Wolphard Adorján, 1530 körül Johannes Klein, a kolozsvári sekrestyeajtó megrendelője, 1547-ben pedig Kolozsvári Péter gyulafehérvári kanonok és ugocsai főesperes⁴⁵ – valamennyien a gyulafehérvári káptalan tagjai – volt a jelentős borvidéken fekvő, így nagy dézsmajövedelmet biztosító, gazdag Beszterce vidéki szász falu plébánosa.⁴⁶ A korábban, 1504 előtt újjáépített, ugyancsak késő gótikus törpényi szentély töredékesen fennmaradt, a székelydályai templom szentélyével (1526 előtt) s így a vajdahunyadi ún. Mátyás-loggiáival is rokonítható falképei, illetve a hajónak ma nagyrészt vakolattal takart,⁴⁷ Dürer egyik Apokalipszis-metszetén (*A hét harsona* – 1498)⁴⁸ alapuló *Utolsó ítélet*-kompozíciója tükrözik a megrendelő – valószínűleg inkább a falu művelt, világlátott plébánosa, mint a közösség – korszerű igényeit.⁴⁹

A szásztörpényi templom példája azért is fontos, mert a késő gótikus építészeti hagyománynak és a reneszánsz formáinak a 16. század első felére jellemző együttélését bizonyítja egy olyan megrendelői réteg, a gyulafehérvári humanista kör tagjai körében, amelynek Bécsben és itáliai egyetemeken pallérozott műveltsége már mindenképpen az új stílushoz kötődik. Hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy ezeken az egyházi építkezéseken továbbra is igen erősnek tűnik a hagyományos formákhoz való konzervatív ragaszkodás. Akárcsak a magyarországi reneszánsz korai szakaszában keletkezett egyházi épületek esetében, itt is nehezebb volt megújítani a templomnak a változatlan szertartásrend és megszokás által is szentesített formáit, berendezését, használati tárgyait, mint a lassan, de folyamatosan változó, az új életformához és változó igényekhez rugalmasabban alkalmazkodó lakókörnyezetet. Az előbbiek külső megjelenésében – úgy véljük – a megszentelt hagyomány

munkál sokszor még a 17. század végén is. Másképpen aligha értelmezhetnénk a templomi kelyheknek a gótikára visszavezethető formáit és részleteit, a templomi ülőpadok még hosszú ideig középkorias díszítését vagy akár a beugró szentélyes elrendezésekhez való ragaszkodást korszakunk egész ideje alatt, nemcsak a katolikus, hanem a protestáns templomok némelyikében is.

Törpénynél valamivel később, 1532 táján alakította át Báthory István erdélyi vajda az általa patronált szilágysomlyói plébániatemplomot, melynek szerkezetében uralkodók a késő gótikus vonások, dekorációját viszont igényes, de a kora reneszánszhoz – s így valószínűleg továbbra is Esztergom kisugárzásaihoz – kötődő tabernákuluma és sekrestyeajtaja jellemzi.⁵⁰

A felsorolt példák, ha nem is kimerítőek, arra talán mégis alkalmasak, hogy érzékeltessék a reneszánsz formák erdélyi elterjedésének sokrétűségét s azt, hogy ebben a szövetben fel-felbukkannak már a 16. századra jellemző, korszerű reneszánsz formák is.

A legkorábbi, tisztán reneszánsz stílusúnak tekinthető építészeti szerkezetek a várépítészeti területén, az erdélyi fejedelemség kezdeteivel egy időben, az 1540-es évektől kezdve figyelhetők meg. Ezekkel szinte egyszerre tűnnek fel a német reneszánszra jellemző, grafikus ihletésű kandeláber-féloszlopokkal alakított, a tektonikus szemléletnek ellentmondó keretelések is, amelyek a továbbiakban az antikizáló, az építészeti gondolkodásnak megfelelő megoldások melletti másik meghatározó vonulatát képviselik majd az építészeti dekoráció alakulásának. Noha ugyanebben a környezetben, az erdélyi emléktanyag egyes emlékein, emlékcsoportjain a későbbiekben is nagy számban bukkannak majd fel a 16. század folyamán keletkezett olasz traktátusokba illő, klasszicizáló pilaszterekkel keretelt, triglifés frízű, majd pedig hasonló fogantatású rusztikus megoldások, azoknak az eredetét – akárcsak a későbbi, a század utolsó harmadában jelentkező veretdíszes dekorációét⁵¹ – kétségtelen olasz származásuk ellenére sem lesz könnyű a továbbiakban közvetlenül Itáliához kötnünk, hiszen formáik az olasz eredetű mintakönyveknek köszönhetően akkor már Közép-Európában is közkedveltek voltak. Sokkal kézenfekvőbb megoldásnak tűnik, hogy igen eltérő előképeiket és párhuzamaikat a könyvillusztrációk és általában a nyomtatott grafika körében, esetleg az erdélyi kőfaragó legények által látogatott központokban, Erdélyhez sokkal közelebb keressük.

Ezek a jelenségek azt sugallják, hogy Erdély viszonylatában aligha beszélhetünk autonóm, kizárólag itáliai forrásokból merítő fejlődésről s azt didaktikussá tagoló olyan stíluslépcsőről, amely az érett és késő reneszánsz klasszikus kritériumainak megfelelné.

A kutatások jelenlegi állása alapján egyszerűbbnek

és így módszertanilag is indokoltabbnak látszik, hogy a történeti szempontból kétségtelenül fontos fordulópontot jelentő fejedelemség fennállásának egész korszakát elemző, stílustörténetileg a barokk formák jelentkezéséig terjedő vizsgálódásainkat az 1540 táján már feltűnő késő reneszánsz elemekkel is átszőtt jelenségek nyomon követésének szenteljük.